

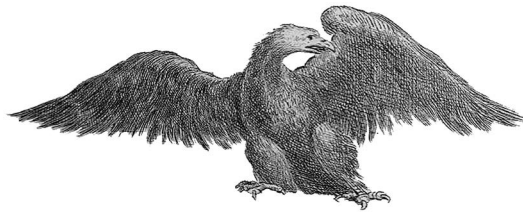
FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 46

2007

With summaries

KØBENHAVN 2007

UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 292.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 102.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Ingrid Fischer Jonge,
Erland Kolding Nielsen, Niels Krabbe,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Munken pure 120 gr.

Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse og nodesats: Jakob K. Meile
Tryk og indbinding: Richard Larsen Grafisk A/S

ISSN 0060-9896

ISBN 978-87-7023-011-7

AUKSJONEN OVER
MAGISTRATSPRESIDENT WILLEMSSENS BOKSAMLING
ET BIDRAG TIL BOKHANDELENS HISTORIE I CHRISTIANIA

AV

ERNST BJERKE

I februar 1793 ble det i Christiania holdt auksjon over etatsråd og magistratspresident Wilhelm Frederik Køllner Willemsens (ca. 1740-1792) etterlatte privatbibliotek.¹ Hans boksamling på omtrent 1.500 bind var ikke av samtidens minste, og store deler av byens øvre samfunnslag dukket opp da bøkene gikk under hammeren. Det var “et *Bibliothèque*”, som det heter, “bestaaende af en stor deel gode og vel *conditionerede* Bøger i adskillige Videnskaber, men deriblant en betydelig deel som angaaer *Mineralogien* og Bergverker, samt en mængde didhenhørende meget smukke Ridser af *Mecaniske* Indretninger og *Instrumenter* med videre, som Sal: Etatz Raaden skal have aftegnet igiennem sine indenlandske Reiser.”² Nærmere 200 bind av samlingen finnes idag bevart i Oslo katedralskoles gamle bibliotek.³

¹ Han var sønn av kammerassessor og toller Petter Willemsen og Magdalene Køllner. Om Willemsen og hans familieforhold, se forøvrig B. Kristiansen: *Lise Lachmann og maktens relasjoner*, hovedoppgave i etnologi, Universitetet i Oslo, Våren 1999, s. 39ff. Oppgaven tar for seg Willemsens enkes dramatiske sosiale fall fra sosietetslivet i Christiania til en kummerlig provinstilværelse i Fredrikstad. Etter Willemsens død giftet hun seg mot farens vilje – under sin stand – med løytnant Carl Hummel, som skal ha mishandlet henne. Hun trakk seg tilbake fra selskapslivet og flyttet til Fredrikstad, der hun opprettet en pikeskole.

² Hovedkilden til denne artikkelen er MS’et *Auctions Forretning over Afgangne Etats Raad og Præsident Willemsens Sterboets Bøger* med innlagt trykt *Catalogus over afgangne Herr Etats-Raad og Præsident Willemsens efterladte Bøger som Mandagen den 18de Februarii 1793 i Sterbboe-Gaarden i Christiania ved offentlig Auction skal bortsælges* (Jens Ørbek Berg, Chkistiania [!] 1792), som sammen med noe korrespondanse oppbevares i Statsarkivet i Oslo (Oslo byfogd avdeling II). Den trykte katalogen er ikke nevnt i *Bibliotheca norvegica*.

Endel supplerende og biografiske opplysninger er hentet fra standardverker som *Dansk biografisk lexikon*, København 1887ff (DBL1), C. Dunker: *Gamle dage*, Kristiania 1909 og L. Daae: *Det gamle Christiania*, Christiania 1924.

³ Se E. Bjerke: *Bibliotheca scholæ osloensis*, Oslo 2002.

Bokauksjonene gav i det attende århundre den beste anledning til å anskaffe seg litteratur i Norge. Bokhandlene og boktrykkeriene var ennå få og ubetydelige, og noen antikvariatsk bokhandel var det ennå ikke tale om. De som ville holde seg med større privatbiblioteker, var derfor henvist til selv å bestille bøker fra utlandet; kjøpe på utenlandsreiser, eller – spesielt i den siste delen av århundret – å benytte seg av bokauksjonene som fant sted i byene. Likevel er det gjennomført svært få studier av denne formen for omsetning av bøker i Norge, og denne artikkelen skal forsøke å belyse hvordan en slik auksjon kunne foregå i Christiania.⁴

Når Willemsen aldri omtales blant byens store boksamlere, må det dels være fordi katalogen over hans privatbibliotek ikke tidligere har vært kjent, og dels fordi så lite overhodet vites om hans levnet. Noen opplysninger finnes imidlertid i litteraturen, og noen slutninger kan trekkes fra bøkene han har eid. Det første man hører om ham i Christiania er – som boksamleren Terkel Klevenfeldt skriver i et brev til biblioteksstifteren Carl Deichman i 1765 – at han nylig var kommet fra utlandet. I brevet kan man dessuten lese at Willemsen skal ha vært en meget habil, begavet og 'aimabel' mann, som man ventet seg mye av. Andre har omtalt ham som en lærd og fortjenstfull herre, samt som aktet, ansett og formuende. Han var dessuten medlem av Det kgl. norske videnskabers selskab i Trondhjem,⁵ og sammen med broren hadde han som ung man besøkt og studert under Carl Linné i Uppsala.⁶ Arno Berg bemerker at Willemsen ikke, som Klevenfeldt hevder, kan ha vært i utlandet, ettersom han hadde sittet som bergråd og assessor i det nordenfjellske bergamt.⁷ I Oslo katedralskoles bibliotek finner man imidlertid bøker Willemsen har kjøpt i Freiburg

⁴ Det er tidligere, såvidt jeg kjenner til, kun gjort én studie av eldre norske auksjonsprotokoller i bokhistorisk øyemed (A. Stenstad: Bokbestand og bokkjøp i 1790-årene, *Norsk tidsskrift for bibliotekforskning*, 2001, s. 114ff.). Noen tilsvarende opplysninger er benyttet i A.M. Wieseners *Bergenske boksamlere*, Oslo 1944. I Tveterås' ellers grundige verk om *Den norske bokhandels historie*, 1950-64 er auksjonsvesenet forbigått. Jeg har forsåvidt ikke lagt meg opp til noen vitenskapelig eller systematisk gjennomgang av protokollen for Willemsens auksjon, men ønsker kun å redegjøre for boksamlingen og hvordan salget ble avviklet.

⁵ Chr. G. Prost: *Politisk og oekonomisk Lommebog, eller Kiøbenhavnns Stats- og Handels-Veiviser, for 1790*, 2, [København 1790], s. 64.

⁶ O. Dahl: *Carl von Linnés forbindelse med Norge*, Trondhjem 1907, s. 28.

⁷ A. Berg: *Den adelige sædegaard Tøyen, St. Hallvard*, 1968, s. 152.

i 1762 og Dresden i 1764; året før Klevenfeldt omtaler ham.⁸ Han må også ha reist endel i Norge, og på reisene benyttet han anledningen til å lage tegninger og skisser av forskjellige bergverksanlegg og maskiner.

Som embedsmann, forteller O. Delphin Amundsen, må Willemsen ha nytt anseelse på høye steder, ettersom han i 1772 erstattet Carsten Anker som medlem av kommisjonen som forvaltet libertineren grev Christian Conrad Danneskjold Laurvigens mislige affærer og grevskapets administrasjon.⁹ Etter å ha bortrøvet skuespillerinnen Mette Marie Rose fra et privatteater i København, falt greven i unåde og ble befalt å trekke seg tilbake til sitt norske gods. Da han noen år senere vendte tilbake til Danmark, etterlot han seg "et alt annet end godt Eftermæle i Norge, hvis Befolkning han paa Grund af sit usædelige Levned og sine lidet hæderlige Pengeforhold havde opirret i høj Grad".¹⁰ Det er derfor ikke overraskende at man blant dem av Willemsens bøker som er bevart ved Katedralskolen finner en som tidligere har tilhørt "C.C.D. Laurwig."¹¹

For ettertiden er Willemsen best kjent som mangeårig eier av Tøyen gård, en adelig setegård nordøst for Christiania. Den ble i 1811 en gave fra Frederik VI til det nystiftede kgl. Frederiks Universitet i Christiania, og huser idag Universitetets botaniske have samt naturhistoriske museer. Willemsen kjøpte Tøyen kontant av Marie Schøller i 1773 – samme år han ble magistratspresident i Christiania – for den betydelige summen 6.000 riksdaler. Han overtok imidlertid ikke bygningene før Schøllers død tre år senere. Gården er slik den fremstår idag både utvendig og innvendig et resultat av Willemsens forbedringer, og hans initialer finnes fremdeles hugget inn i en av hovedbygningens trapper. I haven plantet han over 200 nye frukttrær, deriblant vinranker og endog et fikentre som overlevde flere vintere innpakket i halm.

Willemsen var gift med den omtrent tredve år yngre Else (eller Lise) Lachmann, en datter av den rike og mektige konferensråd Henrik Lachmann på Nedre Foss. Hun hadde fått sin utdanning ved

⁸ Henholdsvis Rösslern: *Speculum metallurgiæ politissimum*, Dresden 1700 og Réaumur: *L'art de convertir le fer forge en acier*, Paris 1722. Sistnevnte tittel ble på auksjonen kjøpt av slottsfogd Poul Bukjer, men har senere havnet i skolebiblioteket.

⁹ O. Delphin Amundsen: Tøien i gamle dager, *Fortidsminneforeningens årbok for 1927*, 1929, s. 68.

¹⁰ C. With i DBL1, IV, s. 185.

¹¹ Pope: *Essais sur la critique et sur l'homme*, Londres 1737.

madame Legrands Institut i København, og skal på grunn av sin skjønnhet, ånd og stand ha vært en av de første damer i Christiania.¹² De giftet seg straks etter hun kom tilbake fra Danmark, men ekteskapet ble ikke langvarig. Willemsen døde allerede noen år senere, og i *Intelligenssedlene* kungjorde enken onsdag den 18. juli 1792 “at min værdige Mand Etats-Raad og Præsident Willemsen af Inflammation i Halsen, efter 6 Dages Svaghed, den 11te denne Maaned, ved Døden er afgangen, efterladende mig en Datter og en Ufødt.” Av skiftet¹³ fremgår det at datteren Anne Magdalene var åtte måneder gammel, og at enken var gravid i sjette eller syvende måned da Willemsen døde.

Skjønt han bodde med sin hustru på Tøyen gård, der han også døde, hadde Willemsen, slik det fremgår av skiftet, sitt bibliotek oppstilt i en bygård i Christiania. Noen bøker, bemerker skifteforvalteren, sorenskriver Jacob Aars, fantes dog på Tøyen. Disse ønsket han så fort som mulig “forflyttede til *Bibliothequet* i *Christiania*, hvor man formoder at kunde formaae at ... forfatte *Catalogi*, og derpaa holde *Taxt*.” I motsetning til mange av sine samtidige hadde ikke Willemsen testamentert sine bøker til offentligheten, og “med Henhold til *Bibliothequet*, og Gaarden i *Christiania*, samt de der beroende faae *Mobilia*, saa vilde Enke Fruen ..., at Skifteforvalteren ogsaa *requirere Auction* derover, saasnart *Bibliothequet* vel er bragt i Orden og *registreret*, ... – og til denne *Auction*, vil ligeledes *Catalogi*, *Placater* og *Avertissement* være nødvendig.”

Auksjonskatalogen på tilsammen 88 sider i liten oktav¹⁴ ble trykt hos Jens Ørbek Berg høsten 1792, og umiddelbart gjort tilgjengelig for landets lærde og bokinteresserte. Formodentlig var den likesom auksjonskatalogen over innboet på Tøyen, som det heter i *Intelligenssedlene*, “at erholde i Moss hos Sorenskriver Tandberg, i Friderichstad hos Hr. Auditør Bremer, i Friderichshald hos Hr. Advocat Brun, i Bragernæs hos Hr. Peder Smith, i Tønsberg hos Hr. Justits-Raad Blom, og

¹² Dunker 1909, s. 366; E. Raft: Lakkegaten og familien Lachmann, *Byminner* 1/1981, s. 22.

¹³ Statsarkivet i Oslo, Akers skifteprotokoll nr. 15, fol. 88ff. Utdrag av skiftet finnes i O. Delphin Amundsens *Samlinger til Christianias løkkers og lystgaarders historie*, MS i Bymuseet, s. 301ff. Biblioteket vies dog liten plass i utdraget.

¹⁴ Arkene er markert som følger: [tittel]¹, A-D⁸, E⁷,)⁴. (Siste legg, som omfatter møbler og løsøre i biblioteket og kontoret, har ny paginering, og kan være trykt ved en annen anledning enn resten av katalogen. Det separat trykte tittelbladet må, etter som det angir auksjonsdatoen, være trykt etter 15.11.1792, da denne ble avtalt, men resten av katalogen er sannsynligvis trykt tidligere. Se også note 2.

i Christiania hos Hr. Sorenskriver Aars.” Idag er ytterst få eksemplarer – kanskje kun ett – bevart. Boksamlingen er i katalogen inndelt i avtagende formater, slik skikken var, men ikke i fag, og uinnbundne bøker i alle formater er samlet bakerst. Det er også i denne ordenen bøkene ble solgt, etter auksjonsforretningen å dømme omtrent et par hundre bind om dagen. Det er all grunn til å tro at det er skifteforvalteren, sorenskriver Aars, eller hans fullmektig, Jørgen Haslef, som har sammenstilt katalogen og ordnet samlingen etter Willemsens død; et arbeid som må ha tatt et par måneder. Auksjonen ble samtidig bekjentgjort i *Intelligenssedlene*, og det ble i tillegg trykt og distribuert plakater.

Den 15. november 1792 skrev Aars til auksjonsdirektør Mads Bjerregaard for å gjøre avtale om auksjonen. “Som Skifteforvalter effter afgangne Etatz Raad og *Præsident* Willemsen,” skriver han, “skulle jeg herved ærbødigst anmode at Deres Velb[aa]r[enhed]. vilde behage at assistere ved offentlig *Auction*, og, om mueligt at beramme samme til Mandagen den 18de Februarii.” I et brev til Bjerregaard den 18. februar 1793, den første auksjonsdagen, redegjør Aars for salgsbetingelsene ved bokauksjonen. “*Bibliotheqvet* og øvrige Løsøre”, opplyser han, “sælges paa Vilkaar, at vedkommende Kiøber, strax modtager hvad de lader tilslaae, ... og at Betalingen erlægges 6 Dage fra *dato* til *Incassator* Haslef i hvis Mangel de Skyldige forbindes at lide Dom for *Christiania* Byeting efter 8 Dages Varsel.”

Det er usikkert hvem som kan ha fungert som auksjonarius for anledningen. Bjerregaard, Aars og Haslef opptrådte alle selv som kjøpere. Sistnevnte kjøpte blant annet Hans Egedes *Det gamle Grønlands nye Perlustration* til vurderingen på 2 mk og Carsten Niebuhrs *Beschreibung von Arabien* (Kbh. 1772) til 3 rdlr. Dunker forteller imidlertid om “en Mand, der hed Holm og var i ingen Levevei,” som Bjerregaard skal ha gitt “et Par hundrede Daler aarlig for at hjelpe ham ved Auctionsbor-det,” og kanskje var det han som holdt auksjonen.¹⁵

Bokauksjonen foregikk som nevnt i Willemsens bygård i Christiania, der biblioteket stod oppstilt. Eiendommen i mur og bindingsverk, som også skulle selges ved auksjonen, bestod i virkeligheten av to ‘*combinerede*’ eller sammenbygde gårder med hvert sitt gårdsrom, og lå på “Hiørnet af Raadstue og Nordre Gade”, altså Rådhusgaten og Akersgaten ved byens gamle torv. Det ble ikke gitt noen bud på eiendommen ved den første auksjonen, og den ble ikke solgt før ved en

¹⁵ Dunker 1909, s. 29.

tredje auksjon den 5. april, da general von Haxthausen fikk tilslaget for 2435 rdlr. I gården og dens sidebygninger fant man på Willemssens tid fem hvelvede kjellere og tretten “beboelige deels betrukne og deels panelede Værelser” med kakkelovner. I tillegg fantes det et bryggerhus “med indmuuret Kobber Brygge-Pande og Bagerovn”, kullbod, vedskjul, fjøs og stall.

Biblioteksværelset hadde Willemssen innredet med fire åpenryggede stoler med grønnrutede lerretsseter, en lenestol i gyllenlær, der han formodentlig satt og leste, et stort spisebord, et “bruunt Skab i 2de Deelee med Reol udi”, et skatoll, en samling “Bierg-Instrumenter”, en målekjede i messing, et timeglass, kniv og passer, tre store bokreoler og flere innrammede kart. I tillegg hadde han her en sel-skinnskoffert med hasp, en bibliotekstrapp og en dragkiste. Ved siden av biblioteket lå kontoret med adskillige lærstoler, bord, bokhyller og “grønruddede Lærrets Gardiner med Fryndser.” Reoler hadde Willemssen også oppstilt i et sideværelse til kontoret.

Klokken to om ettermiddagen mandag den 18. Februar 1793 og de etterfølgende dagene samlet mange av Christianias fremste embedsmenn, handelsmenn og offiserer seg i Willemssens gård ved torvet. I løpet av de fem-seks dagene auksjonen varte, ble det registrert femti kjøpere, hvorav de fleste tilhørte byens kulturelle og økonomiske elite. I tillegg fungerte auksjonsdirektør Mads Bjerregaard som kommisjonær for kjøpere som ikke kunne være tilstede, og enda flere kan ha vært innom for å få med seg det som må ha vært en av årets største sosiale begivenheter, uten at de fikk med seg noen bøker.

Det kan stilles spørsmål om hvorvidt alle de registrerte kjøperne kan ha vært tilstede ved auksjonen personlig, og det må i så tilfelle – selv om alle ikke var der til enhver tid – ha vært svært trangt i etatsrådets stue. Kommisjonskjøp er imidlertid spesielt markert i protokollen (f. eks. “Bjerregaard for Moltke”), antagelig for å underlette innkrevingsarbeidet etter salget, og man må derfor anta at kjøperne selv var tilstede der annet ikke opplyses.

Boksamlingen som gikk under hammeren bestod av 106 bind i folio, 431 i kvarto, 835 i oktavo og 119 i duodezimo (i alt 1.491 bind), samt hefter, uinnbundne bøker, kart og tegninger. I tillegg solgte man Willemssens biblioteksinteriør. Salget av bøkene innbragte tilsammen, som sorenskriver Aars’ fullmektig Jørgen Haslef har notert seg, ikke ubetydelige 921 rdlr 2 mk 5 sk, mens salget av møblene i kontoret og biblioteksværelset innbragte 140 rdlr 2 mk 9 sk. Tilsammen en sum nær halyparten av den bygården senere gikk for. I det hele tatt synes

Willemsens bøker å ha oppnådd svært gode priser, sjelden under vurderingen, og ganske ofte høyt over.

Willemsens boksamling bærer i flere henseender preg av å være et universalbibliotek, men med sterk vekt på bergverksdrift, arkitektur, ingeniør- og naturvitenskap; utvilsomt Willemsens hovedinteresser, og dessuten nyttig litteratur for en bergråd. Forfatternavn som Leonhard Christoph Sturm og Nicolai Goldmann figurerer for eksempel ofte blant foliantene.¹⁶ Willemsen eide også noe historisk litteratur, samt endel reisebeskrivelser og topografiske verker, men ytterst få teologiske og oppbyggelige skrifter. Opplysningstidens franske forfattere, blant dem Diderot, Voltaire og d'Alembert, forekommer til gjengjeld her og der i katalogen. Det er ikke umulig at enken kan ha holdt tilbake religiøse titler ved salget.

Kanskje har Willemsen i oppbyggingen av boksamlingen latt seg veilede av sitt eksemplar av Formeys *Conseils pour former une Bibliothèque peu nombreuse mais choisie* (1755), som idag befinner seg i Katedralskolens bibliotek. Også Carl Deichman skal ha benyttet seg av denne veiledningen. Oppslagsverker og praktiske håndbøker av forskjellig slag var overhodet godt representert i samlingen. Willemsen skrev forøvrig sitt navn i alle sine bøker, som etter dem som finnes i Katedralskolens bibliotek å dømme for det meste var innbundet i pene og solide eller, som det heter, 'vel *conditionerede*' skinnbind, ikke sjelden elegante speilbind.

Slik det fremgår ovenfor, kjøpte etatsråd Willemsen flere bøker på sine utenlandsreiser, og han benyttet seg sikkert også av bokhandelen herhjemme, men den viktigste kilden til bokanskaffelser må også for ham ha vært bokauksjonene. Willemsen hadde som nevnt vært bergråd og assessor nordenfjells, og det var visstnok i Trondhjem det ble avholdt flest bokauksjoner i Norge i det attende århundre. Også i Christiania ble det holdt auksjoner over betydelige boksamlinger – Willemsens egen blant dem, og han synes for eksempel å ha vært tilstede da stiftamtmann Caspar Herman von Storms bibliotek gikk under hammeren i november 1772.¹⁷ Stiftamtmannens bibliotek var

¹⁶ Således f. eks. Sturm: *Der auserlesneste und verneuerte Goldmann*, Augsburg 1721; *Architectonische Reise-Anmerkungen*, Augsburg 1719; og *Vollständige Anweisung Wasserkünste*, Augsburg 1720; Goldmann: *Vollständige Anweisung zu der Civil Baukunst*, Leipzig 1708.

¹⁷ I Oslo katedralskoles bibliotek finnes i det minste to verker i med von Storms våpenskjold og Willemsens eiersignatur, nemlig tretten bind av *Histoire de l'Academie Royal des Sciences et des Belles Lettres*, Berlin 1746-65 og *Oeuvres du Philosophe Bienfaisant*, 1764.

det største i byen, og bestod av omtrent 10.000 bind, nesten alle innbundet med hans våpenskjold i ryggfeltene.

Det overveldende flertall av de femti kjøperne som selv var tilstede ved Willemsens auksjon var, som man kunne vente seg, innbyggere i Christiania, men det fantes noen unntak. Gårdbrukeren Halvor Blindern, som la seg etter landøkonomiske titler, er en av dem. Ellers nevnes kun Per Smith, som selv solgte auksjonskatalogen i kommisjon på Bragernes (Drammen), og derfor sikkert hadde god kjennskap til samlingen; lensmann Jens Gram fra Eiker, samt sogneprest Hans Henrik Thaulow og klokker og skoleholder Friederich Andreas Horn fra Moss. Ingen av dem var imidlertid betydelige kjøpere.

Det er interessant å se at Willemsens enke kjøpte tilbake flere titler; nemlig 'Tessins Naturalie-Samling' (Stockholm 1753), som gikk for to ganger vurderingen; Pierre Marivaux' ufullendte roman *le Paysan parvenu* (Haag 1756); en fransk ordbok og et ubundet eksemplar av Snorres kongesagaer i Schönings utgave (1777). Svigerfaren, konferensråd Henrik Lachmann, var dessuten en av auksjonens storkjøpere, og tilsammen fikk han tilslag på 142 bind, samt tre av Schönings kart over Danmark, Norge og Sverige. Man kan tenke seg at han tidligere hadde benyttet seg av svigersønnens boksamling, og nå ønsket å sikre seg de bøkene han tidligere hadde hatt glede og nytte av.¹⁸

Blant kjøperne på auksjonen var flere av de mest ruvende skikkelser i datidens Christiania. Willemsens svigerfar er allerede nevnt, og ellers kjempet menn som kjøpmennene James Collett; Johan Riis; Even Steen; Søren Horster; Poul Thrane, utgiveren av *Hermoder*, og Nicolai Schavenius, samt brødrene Jess og Bernt Anker om bøkene. General og senere minister Frederik Gottschalk von Haxthausen; generalmajor Christopher Marquard Lützow; senere stallmester Iver Elieson, samt kapteinene Michael Andreas Sundt og Patroclus Hirsch, som tidligere hadde utført oppmålingsarbeider for Willemsen, representerte offiserstanden. Blant kjøperne finner man også flere som må ha arbeidet nært med Willemsen i byadministrasjonen, såsom byskriver Peter Arbin; brannmester Johan A. Mikkelsen; samt rådmennene Larsen og Bentzon; foruten daværende kancelliråd, senere justitsråd Johan Lausen Bull, en av Willemsens etterfølgere som magistratspresident og eier av Tøyen gård. Av andre embedsmenn kunne man nevne assessor og senere statsminister Mathias Otto Leth

¹⁸ En "Assessor Willemsen", formodentlig den avdødes bror, var også tilstede ved auksjonen.

Sommerhjelm; den engelske konsul John Mitchell og boforvalteren Jacob Aars selv. Aars eide forøvrig det eneste kjente Holberg-manuskript (nå i Nasjonalbiblioteket, Oslo).¹⁹ Videre treffer man på slottfogd og justisråd Poul Bukjer; tollkontrollørene Niels Leuch og Th. Nicolai Blix Aamodt, samt bergråd og verkseier Iver Neumann, som sikkert var interessert i Willemsens mange bøker om bergverksdrift. Den geistlige embedsstand er representert kun ved residerende kapellan i Akershus slottsmenighet Frederik Sebastian Nannestad og sogneprest Hans Henrik Thaulow, men i tillegg møtte klokker Friederich Andreas Horn.

Blant kjøperne finnes som nevnt få gårdbrukere, og det er påfallende at tilsynelatende ingen håndverkere fant veien til auksjonen. Kjøpmenn, embedsmenn og offiserer er i klart flertall. Kanskje kan boksamlingens mangel på teologiske, folkelige og oppbyggelige skrifter være med på å forklare dette forholdet.

Syv av kjøperne fikk tilslag på flere enn femti bind hver, noen av dem betydelig flere, og de skiller seg derfor ut som virkelige stor kjøpere. Av de i alt femti kjøperne som selv var tilstede ved auksjonen, kjøpte disse syv tilsammen over to tredjedeler av samlingen. Den siste tredjedelen gikk til de resterende 43 registrerte kjøperne, hvorav hele 28 kun kjøpte ti bind eller færre. Auksjonsdirektør Bjerregaard, dikteren Henrik Anker Bjerregaards far, er den som fikk flest tilslag. Han kjøpte 6 bind i folio, 32 i kvart, 161 i oktav og 29 i duodezimo (tilsammen 228 bind), men han var kommisjonær for blant andre stiftamtmann Moltke.

Dernest følger Jess Anker, Bernt Ankers yngre bror, som kjøpte 23 bind i folio, 142 i kvart og 44 i oktav (tilsammen 209 bind). Anker var ikke tilstede ved auksjonen den 21. februar, da man begynte å auksjonere bort Willemsens oktavbind, og det kan forklare hvorfor han har kjøpt så få bøker i det formatet. Jess Anker tilbragte de siste årene av sitt liv i Bath, der han fordrev dagene med kortspill, men da han i 1798 tilslutt tapte hele sin formue, satt han seg en kule for pannen. Broren Bernt betalte hans gjeld, og skjenket etterhvert hans gård – Tollbugata 10 – til Krigsskolen, mens hans boksamling på 1144 bind ble innlemmet i Katedralskolens bibliotek. Det finnes ingen fortegnelse over Jess Ankers bøker, og han skrev svært sjelden sitt navn

¹⁹ Trykkemanuskriptet til *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignende Historier og Bedrifter Efter Plutarchi Maade* med egenhendig fortale og rettelser.

i dem, men de fleste av titlene han kjøpte på Willemsens auksjon finnes fremdeles i Katedralskolens reoler. Det dreier seg hovedsakelig om teknisk og naturvitenskapelig litteratur, en god del som handler om bergverksdrift, samt praktisk litteratur omhandlende jus, handel og politikk. Man kunne blant titlene nevne Rinmans *Bergwerks Lexicon* med ett kobberstikksbind (Stockholm 1788) som han kjøpte for 12 rdlr, det doble av vurderingen. Anker kjøpte også noen historiske verker, som Gebhardi og Christianis *Kongerigerne Danmarks og Norges ... Historie* (Odense 1776-80), men de er i sterkt mindretall i forhold til de andre gruppene. Han fikk dessuten tilslag på auksjonens mest kostbare verk, den da ennå ikke fullstendige *Deutsche Encyclopædie* (1778ff) i femten bind til 54 rdlr, som han selv og siden Katedralskolen fortsatte subskripsjonen på. Det er vanskelig å si om innkjøpene ved Willemsens auksjon er representative for resten av hans samling, men de utgjorde nesten en femtedel av hans etterlatte privatbibliotek.

Willemsens svigerfar, konferensråd Henrik Lachmann, fikk tilslaget på 11 bind i folio, 31 i kvart, 95 i oktav og 5 i duodez, samt en heftet bok (tilsammen 143 bind). Blant dem finnes titler innenfor naturhistorien og hva samtiden kalte handelsvitenskap, men en betydelig del av dem er økonomiske traktater og tidsskrifter i den tyske kameralistiske tradisjonen. Blant de mere bemerkelsesverdige titlene finner man dessuten den danske oversettelsen av Adam Smiths *Wealth of Nations* (1779) i to bind. Svigerfaren kjøpte også en god del innbo fra Willemsens kontor og bibliotek. Således blant annet tre store reoler, en "guldlæders Læhne-Stoel", flere "Bierg-Instrumenter", et grønt skrivebord og Willemsens selskinnskoffert.

By- og rådstueskriver Arbin, som stod bak en stor del av opplysningene om Christiania i Wilses interessante *Reise-Iagttagelser* (1790) og blant annet forbedret rådstuearkivet, hører også til de virkelige storkjøperne. Han kjøpte 25 bind i folio, 43 i kvart og 48 i oktav (tilsammen 116 bind). Blant bøkene var Gesners utgave av standardordboken *Basilii Fabri Thesaurus* (Leipz. 1726) til 1 rdlr 10 sk, litt under vurderingen, Jens Krafts *Forelæsninger over Mekanik* (Sorø 1763-64), til godt over vurderingen, og Arent Berntsens *Danmarkis oc Norgis fructbar Herlighed* (Kbh. 1656) til 1 rdlr. Justisråd og slottsfogd Bukjer kjøpte bøker etter samme mønster, og gikk hjem med 4 bind i folio, 32 bind i kvart og 64 bind i oktav (tilsammen 100 bind). En uidentifisert skikkelse ved navn Ridder fikk tilslag på 7 folianter, 22 kvarter, 47 oktaver, 1 duodez og en uinnbundet bok (tilsammen 79 bind).

Den siste av de syv store kjøperne er Ehlers eller Ehlert, en eldre tysk student, som hadde levd det meste av sitt liv i Polen, og tidligere hadde vært fransklærer ved Krigsskolen. Kadettene hadde imidlertid utsatt ham for så mange 'grove Drillerier' at han måtte søke avskjed. Han virket nå som privatlærer i byen, men tok kun kvinnelige elever. Conradine Dunker, som var en av dem, forteller i sine erindringer at "Ehlert slæbte til mig saa mange franske Bøger, han kunde faae fat paa, og jeg havde saaledes læst en stor Mængde Skuespil: Molière, Destouches, Sedaine, Madame Riccoboni, Voltaires Comedier og mange andre."²⁰ Det var også hovedsakelig fransk litteratur – blant annet flere skuespill – Ehlert kjøpte etter Willemsen, og det er derfor ikke usannsynlig at Dunker har lest bøker fra Willemsens samling. Titler som 'L'art de bien parler françois, pr. de la Tousche' (Amst. 1710) og 'Grammaire Française-Anglaise' må ved siden av skjønnlitteraturen være kommet vel med for en fransklærer. Selv om Ehlert med hensyn til antallet innkjøpte bind kan måle seg med Ridder, Bukjer og Arbin, er det påfallende at han med unntak av ett bind i kvart kun kjøpte bøker i de små og rimelige oktav- og duodezformatene. De andre storkjøperne kunne også ta seg råd til å kjøpe større og mer kostbare bøker. Tilsammen kjøpte han dog 89 bind, samt to små bokreoler, til en rimelig penge. Bøkene kostet ofte kun få skilling, og svært sjelden mer enn en mark hver.²¹

Blant dem av byens fremste menn som var tilstede ved auksjonen, var ikke alle interessert i like mange bøker. Johan Riis kjøpte for eksempel i alt bare ni oktaver, hvorav noen – uvisst hvordan – har havnet i Katedralskolens bibliotek. James Collett kjøpte 4 bind i folio og 2 i oktav; stadsfysikus dr. Johannes Müller, som senere skjenket noen bøker til Katedralskolens bibliotek, kun 3 kvarter, og generalmajor von Lützow nøyde seg med Buddeus' *Algemeines Historisches Lexicon* (Leipzig 1730-32) i seks foliobind til vurderingen på 6 rdlr. Mathias Otto Leth Sommerhjelms innlemmet ved denne anledning kun Laurids de Thuras *Den danske Vitruvius* i to bind til 11 rdlr i sitt verdifulle bibliotek, som ifølge Daae visstnok hovedsakelig bestod av moderne

²⁰ Dunker 1909, s. 66.

²¹ Ehlert var en hyppig gjest ved bokauksjonene i Christiania. Han var f. eks. blant storkjøperne også på auksjonene etter residerende kapellan i Christiania Lars Christian Nannestad (mandag 14.1.1793) og sogneprest Rejn på Jevnaker (mandag 21.1.1793). Trykte kataloger over samlingene oppbevares i Statsarkivet i Oslo, men er i likhet med Willemsens katalog ikke registrert i *Bibliotheca norvegica*. På Nannestads auksjon var også Bjerregaard og Aamodt kjøpere.

klassikere i flere sprog. Samlingen ble kjøpt av kong Carl Johan og innlemmet i slottsbiblioteket i Christiania.²²

Ved siden av storkjøperne og de som kun kjøpte noen mer eller mindre tilfeldige titler, finnes en gruppe som har fått tilslag på noen titalls bøker. Blant dem kunne man nevne brannmester Johan A. Mikelsen, som forøket sin boksamling med 20 bind, deriblant Wilses *Physisk, oeconomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg* (Chria. 1779) til 2 mk, og som dessuten kjøpte endel porselen og møbler. General Haxthausen, som senere fikk tilslag på Willemsens bygård, kjøpte 6 folianter, 3 kvarter, 19 oktaver og 1 duodez (tilsammen 29 bind). Han kjøpte med andre ord etter samme mønster som storkjøperne, men i mindre målestokk. Blant bøkene han fikk med seg var tobindsutgaven av Arild Huitfeldts Danmarkskrønike (Kbh. 1652) til 3 rdlr 1 mk, og Pierre Bayles svært ettertraktede *Dictionnaire historique et critique* (Rotterd. 1720). Vurderingen på 6 rdlr og tilslagsprisen på 16 rdlr 2 mk 2 sk gjenspeiler verkets popularitet. Oversikten over de bøkene stiftamtmann og senere dansk statsminister Frederik Moltke ønsket kjøpt for seg, finnes vedlagt protokollen, og det fremgår av den at han var ute etter tilsammen 24 bind faglitteratur av blandet innhold, mens kjøpmann Søren Horster fikk tilslaget på 26 oktaver.

Bernt Anker var kun tilstede på auksjonens siste dag, men hadde tydeligvis sett seg ut noen spesielle titler på forhånd. Han kjøpte blant andre nummere en samling bestående av '65 Disputatzer afholdne ved Upsal Academie, i et Bundt' for 2 rdlr 3 mk 23 sk. Han gikk svært høyt for å sikre seg disputasene, da vurderingen lå på kun 1 mk 8 sk. Det mest verdifulle han kjøpte, var imidlertid Willemsens samling av egenhendige 'smukke og nøyaktige Tegninger over adskillige Grube- Hytte- og andre kunstige Bergverks Machiner' til 20 rdlr 7 sk, også den høyt over vurderingen på 5 rdlr. Bernt Ankers omtrent 4.000 bind store boksamling ble etter hans død skjenket Krigsskolen av broren Peder, men gikk sammen med resten av dens bibliotek tapt i en brann under den anden verdenskrig.

En siste av kjøperne, den engelske konsul Mitchell, som fikk tilslag på tilsammen 36 bind, kan omtales på grunn av hans problematiske forhold til Jess Anker. Kanskje er nye ubehageligheter mellom dem grunnen til at Anker holdt seg borte fra auksjonen noen dager. To måneder tidligere hadde Anker og Mitchell truffet hverandre i et selskap hos hotellvert Thoms, og middagen beskrives i et brev fra Wil-

²² Daae 1924, s. 395.

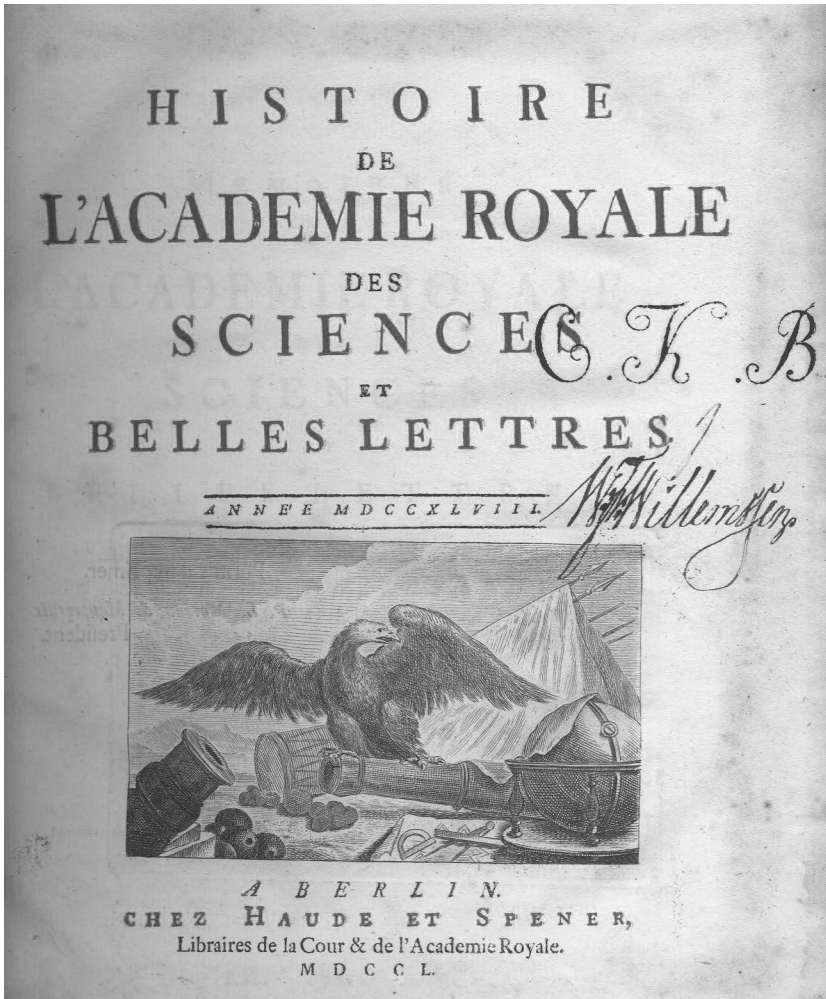
lemsens etterfølger i presidentembedet, Fr. Kaas, til Joh. von Bülow. “Straks efter måltidet”, gjengir Thor Anker, “begynte det en meget alvorlig scene mellem Anker og Mitchell. Den gikk så vidt at Anker mishandlet ham meget, gav ham adskillige ørefiken og andre slag. Mange tror at dette kunne ha videre følger og at en duell blir uundgåelig.”²³ Stemningen må i det minste ha vært anspent de to herrer imellom i Willemsens stue.

Av kjøperne som var tilstede er det kun tre, Ankerbrødrene og Sommerhjelm, som i dag huskes som betydelige boksamlere. Dette kan imidlertid ha sin forklaring i at deres samlinger er de eneste som ble bevart for ettertiden; Jess Ankers i Katedralskolens bibliotek, Bernt Ankers i Krigsskolens bibliotek og Sommerhjelm i Slottsbiblioteket. At ikke flere av tidens store boksamlere var tilstede, kan kanskje forklares ved at Willemsens bibliotek ikke var en lærd samling i egentlig forstand; filologien var så godt som fraværende, og det forekommer få titler i det lærde sprog latin. Samlingen appellerte utvilsomt mer til praktisk anlagte enn til vitenskapsmenn. Det må imidlertid være trygt å anta at også de andre storkjøperne ved auksjonen etterlot seg betydelige boksamlinger, som er forblitt ubemerket i ettertid, og derfor deler skjebne med mange andre til privatbiblioteker som var å finne i Christiania i det sene attende århundre. Samlingene er gått i arv eller blitt splittet og solgt ved auksjoner som ennå ikke er blitt kartlagt. Bøkene er idag spredt for alle vinder, men etterhvert er flere av dem – med og uten eiermerker – havnet i offentlige biblioteker. I Oslo katedralskoles bibliotek finnes således en bok som kan påvises å ha tilhørt Peter Arbin og en som har tilhørt John Mitchell.²⁴ En bok som ble kjøpt av rådmann Larsen, en som ble kjøpt av Bjerregaard, og tre som ble kjøpt av Johan Riis på Willemsens auksjon finnes også i skolebiblioteket.²⁵

²³ Th. Anker: Jess Anker. Familiens sorte får, *Byminner* 2/1993, s. 19f.

²⁴ Henholdsvis Johs. Jac. Wecker: *De secretis libri XVII*, Basel 1582 med eiersignaturen “P. Arbin” og W. Mason: *The englishy garden: a poem in four books*, York 1783 med tilskriften “John Mitchell Esq from his sincere friend Arthur Bishop. Copenhagen 16 October 1788”.

²⁵ Henholdsvis J.J. Burlamaqui: *Grundsetninger til Naturens Ret*, 1757; Lipsius: *Opera omnia quæ ad criticam proprie spectant*, Lugd. Bat. 1596 og A. Barba: *Metallurgie ou l'art de tirer et de purifier les metaux*, Haag 1752; E. Bertrand: *Memoire sur la structure interieure de la terre*, Zurich 1752, samt Moceau: *Abhandlung von der Erhaltung des Getraides*, Leipzig 1755, uten Riis' eiersignatur. Andre bind finnes utvilsomt også i byens større biblioteker.

Bok fra Willemsens samling. Med hans eiersignatur og
Christiania Katedralskoles Biblioteks stempel.

Willemsens boksamling har hittil i likhet med mange andre vært ukjent, eller i det minste oversett, men det har latt seg gjøre å trekke den frem i lyset. Spesielt interessant i Willemsens tilfelle er naturligvis også at så store deler av samlingen har vist seg å være bevart ved Oslo katedralskole, og at den trykte auksjonskatalogen ikke tidligere er blitt registrert. Det er dessuten tydelig at en gjennomgang

av auksjonspakkene i Statsarkivet vil kunne belyse viktige sider av den norske bokhandels historie, likesom den vil kunne bidra til et riktigere og mer helhetlig bilde av privatbibliotekenes utbredelse, omfang og innhold i tidligere tider. Bokauksjonene har, som Harald Ilsøe skriver, “bidraget til en bogomsætning fra generation til generation, som spores på bogmarkedet den dag i dag”. Auksjonskatalogene har for ettertiden “udgjort en righoldig kilde, hvorfra der kan øses alskens oplysninger om det engang eksisterende forråd af bøger med tilbehør af håndskrifter, kort, kobberstik og musikallier”.²⁶ Det er ikke mindre sant om de norske statsarkivenes mange og detaljerte auksjonsprotokoller.

SUMMARY

ERNST BJERKE: The Auction of the Library of W.F. Willemsen.

In February 1793 the library of the Councillor of State Wilhelm Frederik Willemsen was sold at auction in Christiania. Of the 1.491 volumes about 200 are today to be found in the library of the Oslo (formerly Christiania) Cathedral School. The collection comprised books in several fields, but the majority were books on natural history, in particular mineralogy, economics and mining sciences. The total price – including his library and office furniture – was nearly 1.500 riksdaler, equivalent to half the selling price of his townhouse.

Even though auctions were arguably the most important form of book trade in Norway during the eighteenth century, hardly any work has been done to shed light on them.

After Willemsen's death, the young widow ordered her late husband's library to be sold. The auction was advertised in newspapers and the catalogue distributed in several near-by towns. Nonetheless, the vast majority of the 50 buyers were local and state dignitaries and officials. The auction was seemingly one of the most important social events of that year.

Among the buyers were most of the town's large scale lumber merchants, such as the brothers Anker and James Collett; officers, among them general von Haxthausen and major general Lützow; several city officials; the later Minister of State Sommerhjelm; the English consul John Mitchell; as well as a few clergymen and wealthy farmers.

Seven of the buyers had knocked down to them more than fifty volumes each. Among them was the late Willemsen's father-in-law. Six of them – all wealthy men

²⁶ Harald Ilsøe: *Biblioteker til salg*, København 2007, s. 39.

– bought books in all formats, while a local French-teacher, Ehlers, though one of the large scale buyers, bought only inexpensive octavo and duodecimo volumes.

There is no doubt that the complete series of auction records kept in the regional State archive of Oslo – as well as similar material kept in other regional archives – is the single most important source for the study of Norwegian book ownership in the eighteenth century. However, they have yet to be studied.